

CECETĂRI ARHEOZOLOGICE PRIVIND MATERIALUL PROVENIT DIN AȘEZAREA DE LA TURIA (JUD. COVASNA) APARTINÎND CULTURII CRIȘ.

de SERGIU HAIMOVICI

Stațiunea arheologică a cărui material paleofaunistic este prezentat de noi se găsește situată în comuna Turia, pe malul drept al pârâului cu același nume, la aproximativ patru km spre NV de orașul Tg. Secuiesc, în depresiunea drenată de Rîul Negru, care are pârâul Turia drept afluent. Spre vest de comuna Turia, versantul munților Bodoc, este acoperit și astăzi de mari masive păduroase, alcătuite mai cu seamă de fâgete.

Materialul arheologic de cultură Criș provine din trei bordeie, el fiind scos la iveală prin săpăturile întreprinse de către arheologii Zoltán și Zsolt Székely, care au avut amabilitatea de a ne oferi materialul pentru studiu. Resturile sînt în cantitate mică, de numai 107 fragmente osoase, provenind toate de la mamifere; doar 96 sînt determinabile pînă la specie întrucît pentru 11 resturi, fragmente mici de coaste și vertebre, nu s-a putut face o diagnoză diferențială între *Bos* și *Cervus*.

Materialele arheologice de la Turia aparțin unor faze mai noi ale culturii Criș, mai ales IV A, ce s-a dezvoltat cam la mijlocul mileniului V; în sud-estul Transilvaniei, procesul de neolitizare este întîrziat, ca și în Moldova de altfel, față de alte zone ale țării Clisura Dunării. Oltenia, centrul Ardealului¹. Iată de ce studiul resturilor faunistice găsite la Turia este important, întrucît pe acest material căutăm să surprindem un proces de prim ordin, acela al domesticirii animalelor celor mai comune: cornutele mari și mici cît și porcinele.

Amintim că resturi arheozoologice provenind din stațiuni ale culturii Criș au fost prelucrate de mai mulți autori. Trebuie să cităm mai întîi pe Olga Necrasov, singură sau în colaborare, ce a studiat materialele din Transilvania stațiunile Gura Baciului și Leț (această din urmă așezare situată tot în bazinul Rîului Negru), cît și din estul Moldovei așezările de la Pogorești, Glăvăneștii Vechi, Valea Lupului, Trestiana și Balș², pe Alexandra Bolomey cu resturi arheozoologice din Cîm-

1. Mulțumim colegului Gh. Lazarovici, care ne-a dat informații în această privință.

2. Olga Necrasov în „An. șt. Univ. Iași”, s. II a, 10. f. I, 1964, p. 167—181; Olga Necrasov, Maria Știrbu: „SCA”, 15, 1978, p. 11—16; ibidem: în „Ann. Roum. Anthropol.”, 15, 1978, p. 15—20; ibidem în „Anuar Muzeu Vaslui” 2, 1980, p. 19—34.

pia Olteniei de la Cîrcea — La Hanuri și Cîrcea — Viaduct, precum și de la Locusteni³. S-au studiat materiale paleofaunistice din așezări din Clisura Dunării, de pe malul românesc (Cuina Turcului⁴) și de pe malul sîrbesc (Lepenski-vir⁵, Padina⁶), din însăși stațiunea eponimă de la Starčevo⁷. Există o lucrare de sinteză privitoare la fauna din 18 așezări ale culturii Criș⁸ răspîndite mai ales în Ungaria, dar și în Iugoslavia și chiar România (nordul Banatului).

Avînd în vedere cele arătate mai sus, vom da mai întii o caracterizare a materialului faunistic găsit de noi la Turia, iar apoi vom trece în revistă pe scurt, ce se știe actualmente despre ocupațiile locuitorilor din cultura Criș și despre speciile cele mai comune pe care le foloseau.

Tabelul I

Frecvența speciilor descoperite în materialul osteologic de la Turia

Specia	Fragmente		Indivizi prezumați	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos primigenius</i>	11	11,46	3	21,44
<i>Sus scrofa ferrus</i>	5	5,21	2	14,28
<i>Cervus elaphus</i>		5,21	1	7,14
<i>Capreolus capreolus</i>	2	2,08	1	7,14
<i>Bos taurus</i>	73	76,04	7	50,00
	<u>96</u>		<u>14</u>	

Bos primigenius (bourul). Materialul ce-i aparține s-ar repartiza la un număr de trei indivizi o femelă adultă, de la care ar proveni o epifiză inferioară a radiusului, unde se mai observă discul de creștere, o altă femelă aparținîndu-i un rest de craniu cu corn și un mascul, căruia îi atribuim resturile cele mai masive. Menționăm că este aproape

3 Alexandra Bolomey : în „SCIVA“, 27, 4, 1976, p. 465—475 ; ibidem : în „Anuar Muzeului Olteniei“, 1, 1980, p. 9—22 ; Ibidem : în „Cercetări arheologice“ 8, 1986, p. 143—153.

4 Alexandra Bolomey : *Domestikations forschung u. Geschichte der Haustiere* 1971, Budapesta, p. 197—203.

5 Sandor Bokony : în „Science“ 167, 1970, p. 1702—1704.

6 A.T. Clason : în „Paleohistoria“ 22, 1980, p. 141—173.

7. Ibidem : aceeași lucrare.

8 Istvan Voros : în „Felia Archaeologica“ 31, 1980, p. 35—61.

sigur ca materialul provenit de la bour să fie în realitate mai numeros decât cel atribuit de noi, dar ne este imposibil (ca și la alți paleofauniști de altfel) pentru aceste resturi, aparținând unei culturi a neoliticului, să despărțim net, pe cele ce provin de la *Bos primigenius* de cele atribuite lui *Bos taurus*.

Dintre fragmentele atribuite bourului se remarcă un rest de craniu cu corn (doar acesta din urmă a putut fi măsurat) care credem că aparține unei femelle. Acest fragment de craniu neural cu o porțiune a frontalului poartă cornul stâng, care este rupt la circa 10 cm de la bază. Se constată că regiunea frontală apare puțin excavată către linia mediană, ea ridicându-se foarte ușor spre pedicelul cornului; deși zona protuberanței intercornuale este deteriorată, se poate considera că linia ei rămâne dreaptă, neexistând deloc o bombare a acesteia; fosa temporală pare a fi îngustă. Cornul are un pedicel scurt, el se îndreaptă de la bază lateral și foarte puțin spre înapoi, observându-se prima curbură, îndreptată ușor în sus, a spiralei primigemoide; perlarea la bază apare slabă.

Măsurătorile executate pe resturile bourului sînt trecute în tabelul II.

Tabelul II

Bos primigenius — măsurători (în mm)

Corn	Circomf. bazei	282
	diam. mare al bazei	95
	diam. mic al bazei	90
Omoplat	lung. cap artic.	98 ; 90
	lung. supr. artic.	84 ; 87
	lărg. min. gît	— ; 78
Radius	lărg. epif. infer.	91
Astragal	lung. maximă	86
	lărg. trocleii infer.	56
Falanga I	lung. maximă	77 78
	lărg. epif. super.	37 38
	lărg. mim. diaf.	36 ; 36

Sus scrofa ferrus (mistrețul). Este reprezentat prin cinci resturi care somatoscopic și biometric ar proveni de la doi indivizi, o femelă și un mâșcul. Toate fragmentele se diferențiază net, prin mărime, de cele ale porcului domestic, care precis nu există în materialul nostru.

Puținele măsurători executate sînt trecute în tabelul III.

Sus scrofa ferrus — măsurători (în mm)

Omoplat	lung. cap artic.	46
	lung. supr. artic.	38
	lărg. min. gît	30
Humerus	lărg. epif. infer.	53
	lărg. supr. artic.	41
Tibia	lărg. epif. infer.	36

Cervus elaphus (cerbul) are de asemea cinci resturi, un fragment de corn, unul de mandibulă și trei provenind de la oase ale membrilor; ar exista numai un singur individ, putîndu-se măsura doar epifiza inferioară a metatarsului care este de 52 mm.

Capreolus capreolus (căpriorul) cu doar două resturi, fragmente de mandibulă, ce ar proveni ambele de la un același individ; s-a măsurat un M₃ care are lungimea de 17 mm.

Bos taurus (taurinele). Este singura specie domestică găsită aici, după cum se vede din tabelul I, lipsesc porcinele, cornutele mici și ciinele. Cele 73 fragmente ce-i aparțin, ar proveni de la aproximativ șapte indivizi dintre care doar doi (o femelă și un mascul) sînt aproape adulți, ceilalți trebuind a fi socotiți adulți și mai ales maturi. Se remarcă un fragment de craniu neural, prezentînd o parte a frontalului, cît și cornul drept păstrat complet. Regiunea frontală este ușor convexă pe linia mediană, coborînd foarte puțin către pedicelul cornului; linia intercornuală apare evident bombată, încît regiunea nucală devine înaltă; fosa temporală este relativ îngustă dar mai cu seamă adîncă. Cornul este foarte scurt dar masiv (circomferința la bază întrece cu mult lungimea), avînd un pedicel bine marcat; el se îndreaptă lateral, iar spre vîrf și ușor înainte, avînd o singură curbura largă, cu concavitatea către în sus; descreșterea circomferinței merge foarte rapid, cornul apărînd subțire către vîrf; perlarea bazei sale este destul de puternică. Atribuim fragmentul descris unui mascul. Apare foarte clar că sîntem în fața unui tip depărtat mult morfologic de forma ancestrală „primigenius“. Nu credem că avem a face cu o simplă variație, ci desigur cu o mutație, ce a modificat mult atît morfologia craniului neural cît și a cornului, arătînd, credem, că domesticirea taurinelor de la Turia fusese făcută de acum de multă vreme.

Măsurătorile executate sînt trecute în tabelul IV. Ele sînt în cantitate nesatisfăcătoare, dar se pare că taurinele erau de mărime medie spre mare (în lipsa posibilităților de a afla înălțimea la greabăn, datele referitoare la talie apar destul de relative), cu un dimorfism sexual încă destul de puternic.

A Tabelul IV

Bos taurus — măsurători (în mm).

	lung. pe mareă curbură	192
	lung. pe mica curbură	183
Corn	circumf. bazei	288
	diam. mare al bazei	97
	diam. mic al bazei	93
M ₃	lungimea	36
Coxal	diam. acetab.	(70)
	lărg. epif. infer.	62 ; 64 ; 68 ; 77
Tibia	lărg. supr. artic.	59 ; 58 ; 59 ; 66
	lung. maximă	67 ; 73 ; 78 ;
Astragal	lărg. trocleii infer.	43 ; 50 ; 52
Calcaneu	lung. maximă	150
	lărg. maximă	50
Metacarp	lărg. epif. super.	64
Centrotars	lărg. maximă	69
	lung. maximă	64 ; (69)
Falanga I	lărg. epif. super.	32 ; —
	lărg. min.	27 ; —

Se poate constata că la Turia creșterea animalelor — adică a tașurilor (nu este necesar să admitem că lipseau cu totul cornutele mici și porcinele ; e poate mai bine să considerăm doar penuria lor și dată fiind tocmai frecvența lor joasă ele să nu apară în materialul osteologic găsit, care este în cantitate mică) — avea un rol important, ea depășind ca pondere vinătoarea ce era și ea de altfel de tip alimentară, fiind vinate artiodactile ; cerb, căprior, mistreț, dar mai ales bourul. În funcție de aceste patru specii, putem aduce și unele indicații cu privire la ambiant. Cerbul și mistrețul sînt animale din masive forestiere mari, închise, neumblate ; bourul și căpriorul de zone de liziere, de subarboret, tufărișuri, spații mult mai deschise. S-ar putea considera așa dar că stațiunea se găsea la limita dintre două biotopuri, predominînd cel oarecum deschis, care ar fi putut rezulta din defrișări.

Luînd în considerație stațiunea culturii Criș specificate mai sus, a căror faună a fost studiată de autorii citați, la care adăugăm acum și pe aceea de la Turia putem considera că creșterea animalelor era o ocupație, poate chiar de bază, sau cu ponderea cea mai mare în economia animalieră. Vinătoarea juca un rol secundar, întrucît doar excepțional resturile animalelor sălbatice întreceau, mai ales prin numărul de indivizi, materialul provenit de la speciile domestice ; în unele cazuri, ca de exemplu la Trestiana, avea o importanță minimă, executîndu-se probabil doar sporadic. Ea prezenta în primul rînd un rol alimentară, dar fiind speciile vinate, cele folosite și pentru blană, sau numai pentru

blană găsimdu-se în proporție mică, fiind posibil totodată ca fiarele (grupa *Carnivora*) să fi fost doborâte din cauza stricăciunilor ce le făceau, mai degrabă decît pentru blană.

Dintre speciile domestice locul întii, cu puține excepții (una singură din stațiunile amintite de Vörös, iar din cele din România, aceea de la Leț, de la Balș și Trestiana — cu preponderența cornutelor mici), era ocupat de către taurine. Ele erau folosite, după Vörös, ca producătoare de carne dar după materialele din așezările din România și chiar din aceea de la Starčevo, se constată că vîrsta de sacrificare era evident deplasată către maturitate și deci ele se întrebuițau cu precădere pentru scopuri utilitare și abia în mod secundar deveneau animale cu rol alimentar direct. Oricum, prin prezența, cît mai ales prin talia lor, cornutele mari reprezentau principala sursă de proteine animale necesare populațiilor de cultură Criș. Una dintre problemele importante care se pune în legătură cu taurinele (ca dealtfel și cu celelalte animale domestice) este aceea dacă ele au fost aduse în regiunile noastre gata domestice, de valorile succesive ale purtătorilor culturii Criș, sau au fost domestice pe loc. Este drept că Vörös consideră că toate speciile domestice au venit odată cu acești locuitori, aducînd argumentul că talia specifică medie, a tuturor animalelor domestice, era în Criș, evident mai joasă decît cea a speciilor sălbatice de origine. Bökönyi însă este de părere că la Lepenski — vir taurinele au fost domestice pe loc, iar O. Necrasov — deși arată în repetate rînduri că talia vitelor este în general, de mărime medie — vorbește și ea despre o domesticire locală, a tuturor speciilor dealtfel, inclusiv a ovinelor. Așa cum am văzut la Turia, este greu de departajat în mod satisfăcător resturile osoase aparținînd bourului de cele ale cornutelor mari domestice, fenomen dealtfel arătat și de A. Bolomey pentru materialele Criș din Oltenia; este posibil ca faptul — prezența unor indivizi intermediari între *Bos primigenius* și *Bos taurus* — să arate tocmai procesul de domesticire. Menționăm că acest lucru apare și în perioade mai tîrzii, în eneolitic (în cultura Cucuteni) dar chiar și în culturi din epoca bronzului, încît noi am emis ipoteza că faptul ar fi o consecință și o probă a domesticirii locale continue a cornutelor mari chiar pînă în bronz⁹. Considerînd totuși craniul de taurin găsit la Turia și descris mai sus, craniu și corn foarte depărtate ca morfologie de formațiunile scheletice similare ale lui *Bos primigenius*, am înclină să credem că el aparține unor vite aduse în zonă. S-ar putea ca venirea de valuri de purtători ai culturii Criș, sosiți cu animalele lor domestice, să fi fost tocmai aînorsa ce a declanșat și fenomenul domesticirii locale a bourului, care era destul de comun în regiunile noastre.

Ovicaprinele aveau o importanță economică mai joasă, în primul rînd prin însăși diferența de talie, foarte marmată, dintre cornutele mici și mari, încît trebuie să le socotim ca avînd un rol într-un fel secundar,

9 Sergiu Haimovici: *Studiul paleofaunei din epoca bronzului, Teză*, 1965, Iași, p. 253—327; *Ibidem*: *Quelques problèmes d'archéozoologie concernant la culture de Cucuteni*, în „BAI”, I, 1987, p. 162.

chiar acolo unde frecvența lor o întrecea pe cea a taurinelor. Vörös susține că ele erau ținute cu precădere pentru blană — utilisation of fur — deci pentru confecționarea de îmbrăcăminte, fiind totodată sacrificate înainte de maturitate. După datele rezultate, pe materialul din stațiunile de pe teritoriul României, apare că tăierea lor se făcea preponderent după atingerea maturității, deci ele foloseau pentru scopuri utilitare diverse și abia în mod secundar fiind producătoare de carne; ovicaprinele prin carnea lor, atragem atenția, aveau o pondere relativ joasă în acoperirea necesităților de proteine animale ale purtătorilor culturii Criș. Toate datele concordă a arăta că ovinele, mult mai frecvente decât caprinele, erau de talie mică, cu înălțimea la greabăn, în medie, sub 60 cm; caprinele apăreau probabil mai mari și mai masive. În ceea ce privește problema domesticirii cornutelor mici, ele au fost aduse în regiunile noastre evident gata domesticite, întrucât la noi, nu se mai găseau în aceea vreme, specii de ovine și caprine sălbatice ce s-ar fi pretat unui atare fenomen; ralierea lui O. Nečasov la teoria existenței unui centru de domesticire a oii, la începutul neoliticului, în Dobrogea, nu apare verosimilă.

Porcinele au fie o frecvență foarte joasă, fie că lipsesc în unele din stațiunile Criș a căror faună a fost studiată (poate că în acest din urmă caz este mai bine să vorbim de penurie decât de lipsă, inexistența porcului în materialul osos putându-se datora și cantității mici a acestuia). Oricum ar fi, importanța lor economică pentru purtătorii culturii apare foarte mică, rolul lor în acoperirea necesităților de proteine animale fiind aproape cu totul neglijabil; frecvența joasă ar putea arăta însă caracterul mobil al acelor populații umane. Porcinele erau reprezentate printr-o formă mică, adică acel tip „palustris“, caracteristic de altfel pentru tot neoliticul și eneoliticul nostru, care se deosebea bine prin talie de mistreț, stămoșul său, care în Bazinul carpatic, este reprezentat printr-o subspecie — *S. scrofa attila*, mare și masivă. Este greu să răspundem în ce măsură porcul s-a domesticit pe loc sau a fost adus ca atare de locuitorii Criș, tocmai datorită faptului că, pentru a doua ipoteză, ar pleda talia mărunță a acestuia și că abia în bronz apar într-adevăr porcinele mari¹⁰, ce ar putea avea drept strămoș subspecia de mistreț locală.

Ciinele are și el o frecvență foarte joasă, în general sub 1%, și de aceea probabil chiar lipsește în unele stațiuni; doar în Clisura Dunării cantitatea sa este mai mare (Cuina Turcului, Padina, Lepenski — vir), așa cum apare el de obicei în așezările și nivelele ce aparțin culturii mezolitice Schela — Cladovei¹¹. Este foarte posibil ca peste tot în Criș acesta să aparțină unui tip de talie mică, așa zisul „palustris“. obișnuit,

10 Ibidem: în „An. șt. Univ. Iași“, s. II a, 14, f. 1, 1968, p. 191—192.

11 Ibidem *L'étude de la faune decouverte dans l'établissement mésolithique de Ostrovul Cerbului* (culture Schela Cladovei), în „BAI“, II, 1987, p. 123 și 125—127.

după cum se știe, pentru neoliticul și în mare măsură, eneoliticul dintr-o largă zonă a Europei.

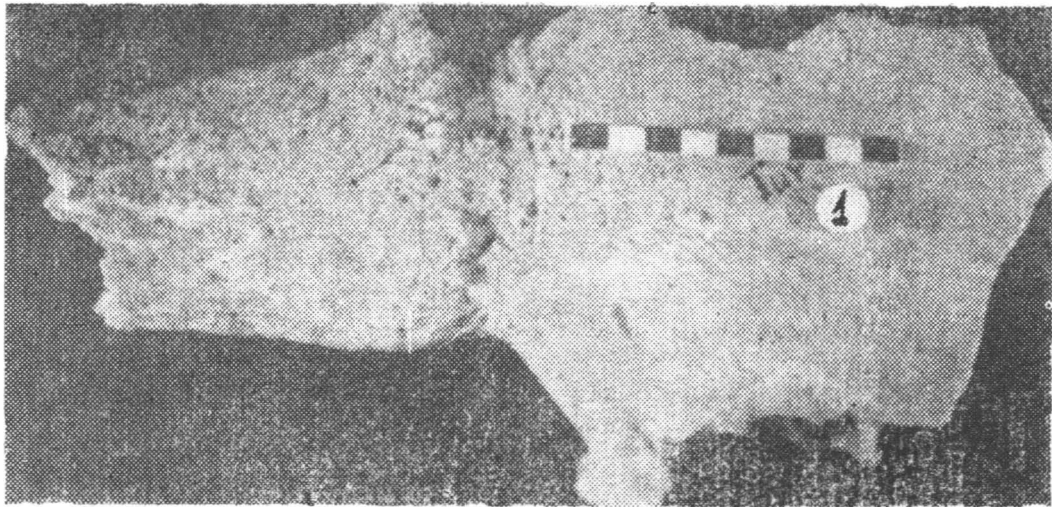
Rezultă că în ceea ce privește caracteristicile economiei și a altor problematici legate de purtătorii culturii Criș, după cum rezultă ele din prelucrarea materialului arheozoologic, există încă destul de multe lucruri de elucidat și completat, încît este cu totul necesar de a se studia în continuare, cît mai adecvat, resturile paleofaunistice provenite din stațiunile acestei importante culturi de la începuturile neoliticului.

RECHERCHE ARCHEOZOLOGIQUES CONCERNANT LE MATÉRIEL
PROVENU DE L'ÉTABLISSEMENT DE TURIA (DÉP. DE COVASNA)
APPARTENANT A LA CULTURE CRIȘ

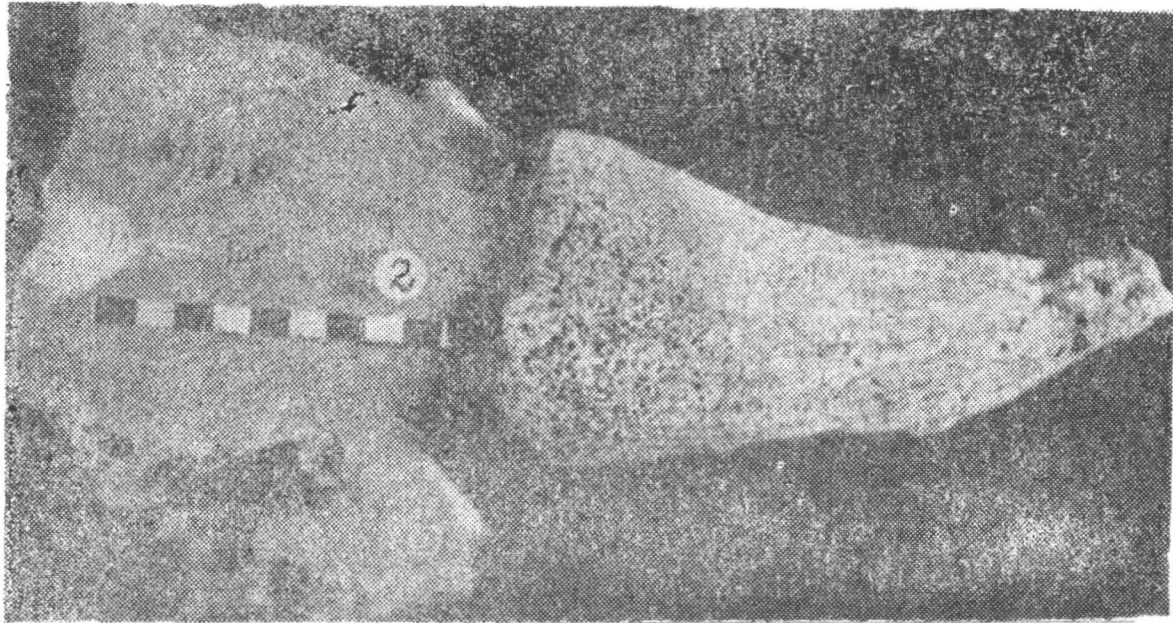
Résumé

L'établissement est situé près du village de Turia à quelques km. de la ville Tg. Secuiesc, en une dépression drainée par la rivière Rîul Negru, affluent de l'Olt.

On a fait une étude somatoscopique et biométrique des espèces de mammifères trouvées (tableaux II—IV) et on a calculé la fréquence (tableau I). Finalement on fait un aperçu concernant les caractéristiques des espèces élevées par les porteurs de la culture de Criș.



I/1 Bos primigenius — crâne fragmentaire d'une femelle.
I/1 Bos primigenius — craniu fragmentar al unei femele.



II/2 Bos taurus — crâne fragmentaire d'un mâle.
<http://www.cimec.ro/> <http://cmiabc.ro>
II/2 Bos taurus — craniu fragmentar al unui mascul.